

Spočítej a panuj: De/politika kalkulace¹²

TEREZA STÖCKELOVÁ

Efektivita, růst, měřitelný výkon, konkurenceschopnost, racionalizace, individuální odpovědnost, občan-klient-spotřebitel. To jsou pojmy, kterými se zaštiťují v současnosti prosazované reformy v oblasti zdravotnictví, školství, vědy, kultury. Hodnota a smysl každé činnosti se v tomto rámci stanovuje prostřednictvím kvantifikace a kalkulace: počet lůžek na tisíc obyvatel, procento vysokoškoláků, vědecký výkon v podobě počtu patentů a článků v impaktovaných časopisech, počet prodaných vstupenek. Přesněji jde ve všech případech o efektivitu, tj. poměr tohoto výkonu k vynaloženým finančním prostředkům. **Počítá se to, co lze spočítat a ideálně přepočítat přímo na peníze.** V přesné zkratce to oznamuje motto, které uvádí reformu výzkumu a vývoje z roku 2008: „Vize – hlavní cíl reformy: vytvořit inovační prostředí tak, aby platilo: ‚Věda dělá z peněz znalosti, inovace dělají ze znalostí peníze‘“ (2008: 1). **Stát se** dnes chová především **jako ekonomický aktér** – jeden z mnoha ekonomických aktérů – **kteřý reprodukuje a posiluje, spíše než by aktivně přehodnocoval a vyvažoval tržní kalkulace.**

Tuto politiku samozřejmě nevyalezla česká modro-zeleno-černá koalice.^{12a} Ta jenom se zpožděním a poněkud obhrouble uplatňuje postupy neoliberalní moci rozvinuté jinde. Britský ekonom Michael Power pojmenoval tento princip vládnutí jako „společnost auditu“ (*audit society*) a kriticky ho analyzoval (Power 1997). **Účetnictví jako organizační princip** se podle něj **rozšiřuje do stále širší oblasti společenského života.** Ve jménu průhlednosti a výkonu se ve společnostech výrazně posiluje monitorovací aparát, který vytváří kvantifikované reprezentace sociálních institucí a procesů. Kalkulace

a číselné indikátory kvality se však rychle stávají kvalitou samou, skutečností samou. Zapomínáme, že ekonomický růst má být *indikátorem* kvality života – a pokud tuto kvalitu indikuje velmi zkresleně, je třeba ho opustit. Mnohé kvantitativní indikátory hrají ve veřejných rozpravách i v mnoha expertních stanoviscích roli nezpochybnitelného magického slova, které referuje jen k sobě samému. Kdo ho nebere za své, stává se nepřítelem demokracie nebo ekoteroristou. Pokud je debata o některém z indikátorů dovolena, tak pouze o jeho dílčí úpravě, nikoli o samotné formě vlády, která počítá *jen to, co lze spočítat*. Co bylo učiněno spočitatelným.

Logika auditu, kontroly prostřednictvím monitorování a soustředění se na vykazatelný výkon přitom *nepůsobí pouze zvnějšku*, ale je lidmi osvojována jako základ jejich subjektivity a sebepojetí. Jak pozoruje např. antropolog Cris Shore, v akademickém prostředí britských univerzit vytváří neoliberální vláda workoholické, kompetitivní jednotlivce, kteří střeží výlučně vlastní akademickou kariéru a měřitelný výkon a *nejsou schopni formulovat alternativu ke stávajícímu systému* (Shore 2008; Shore – Wright 2000). Klíčovou roli v obecné „racionalizaci“ subjektivit pak hraje pojem a praxe rizika. Riziko, definované jako (kvantifikovaná) pravděpodobnost určité události (nemoci, nehody), sestupuje stále výrazněji na úroveň jednotlivců. Spolu s ním tam sestupují i rozhodnutí a opatření, která se rizika týkají. Na jednu stranu se *na jednotlivce částečně přenáší některá z rizik*, která dříve obhospodařovaly státy (např. nemoc, nezaměstnanost), na druhou stranu se vytvářejí nová rizika přímo vázaná na jednotlivce, především geneticky podmíněná rizika onemocnění. Na základě kvantifikace vyjádřené v riziku se na jednu stranu sami rozhodujeme např. o potratu pozitivně testovaného plodu nebo o výběru jednoho z vajíček oplodněných při asistované reprodukci, na druhou stranu o nás na základě těchto čísel mohou rozhodovat nejrůznější instituce nebo ostatní lidé: pojišťovna nebo zaměstnavatel může v budoucnu na genetické testy vázat smluvní podmínky, partner rozhodnutí o společném rodičovství. *Svým způsobem* je to racionální.

Tento modus vládnutí je *postaven na řadě hierarchických binárních opozic*, které dále naturalizuje: *počitatelné – nepočitatelné, objektivní – subjektivní, globální – místní, univerzální – provinciální, výkon – proces*. Všechny tyto opozice, snad kromě poslední z nich, poukazují na to, že kalkul a audit jako klíčové strategie neoliberální moci rezonují s hodnoto-

vým zakotvením moderní vědy a čerpají z hlubokých historických kořenů modernity. Byly to právě hodnoty jako objektivita, měřitelnost, univerzalizita, globálnost, od kterých moderní věda odvozovala svůj nárok a výlučné postavení ve společnosti. A tyto hodnoty také hierarchizují vědění uvnitř vědy samé: „tvrdé“ exaktní vědy vs. „měkké“ společenské a humanitní vědy; laboratorní vědy vs. „field sciences“; ekonomie vs. sociologie; kvantitativní vs. kvalitativní sociálněvědní výzkum. Jde o hierarchizaci opakující se na mnoha úrovních. Takové vládnutí, vyhrocené dnes v podobě amerického neoliberalismu, je tedy postaveno na pojetí světa, které je dobře zakotvené v moderním myšlení.

To, co teď přitom potřebuje tato společnost i tato planeta, je přesně opačný tok inspirace, než který neoliberalismus nabízí. Místo kvantifikace a depolitizace politiky, potřebujeme politizaci a „kvalifikaci“ těch oblastí, kde se kvantifikační *impetus* historicky vyvinul a z nichž dnes přichází do politiky: *vědy, expertizy, ekonomie*. Tyto oblasti, které dnes zásadním způsobem proměňují naše společnosti a tuto planetu, *potřebujeme navrátit zpět do veřejného prostoru*, do obce, učinit je veřejně vykazatelnými a *záčít se daleko podstatněji účastnit na procesech a činnostech*, které se v jejich rámci a pod jejich jménem odvíjejí. Nemusíme to přitom činit „proti nim“ a zvnějšku; *často stačí podpořit dissent, který v jejich rámci existuje*. Namátkou: post-autistic economics network (<http://www.paecon.net>); Union of Concerned Scientists: Citizens and Scientists for Environmental solutions (<http://www.ucsusa.org>); Institute of Science in Society (<http://www.i-sis.org.uk>).

VNITŘEK A VNĚJŠEK

Klíčovou maximou doktríny volného trhu je nezasahovat do přirozeně se utvářejících vztahů mezi ekonomickými aktéry (a zasahovat jen ve prospěch otevřenosti trhu, např. proti monopolům). Současná finanční krize otevřela dramatický průhled, skrze který vidíme, že současné neoliberální trhy podle tohoto principu nikdy nefungovaly: doktrína nezasahování pouze dovozovala zabraňovat těm intervencím, které nebyly pro vlivné ekonomické hráče žádoucí, zatímco velké množství nejrůznějších zásahů v jejich prospěch (dotace, účelové privatizace státních služeb) se dělo na každodenní bázi. „Vykoupení“ (*bail-out*) „volných trhů“ z dluhů součas-

nými vládami představuje jen kulminaci těchto zásahů. Pravice se nyní dohaduje s levicí, jestli je třeba se k ideálu volného trhu navrátit a konečně ho už realizovat, nebo jestli zásahy principiálně potřebujeme.

Tyto zásahy samozřejmě potřebujeme – a to v podobě společensky užitečných a veřejně vykazatelných opatření. Zároveň si ale potřebujeme uvědomit lež „volných trhů“ a političnost ekonomie ve smyslu její ne-přirozenosti ještě v její bazální podobě, která spočívá v existenci hranice mezi tím, co se při rozhodování bere v úvahu a co ne. Ekonomové mají pro tuto situaci pojem externalita, který zachycuje to, co zůstává vně kalkulace, co ekonomický aktér nebere v úvahu. Ekonomie ve své neoklasické podobě však ve svém popisu této situace provádí dvojí redukci. Zprvce pojímá tuto situaci spíše jako výjimku než jako pravidlo. Zadruhé bere v úvahu jen ty hodnoty, které jsou kvantifikovatelné a nejlépe přepočítatelné přímo na peníze. Já budu dále naopak argumentovat, že **politika předchází každému číslu a každé číslo je pokračování politiky jinými prostředky. Za každým číslem či indikátorem se skrývá rozhodnutí o tom, co se do něj počítá a co ne. Zakrytí této političnosti čísel a vytlačení kvality z veřejných rozprav a politického jednání (resp. vydávání kvantity za jedinou relevantní kvalitu) je dnes klíčovým projevem a zároveň nástrojem depolitizace.**

Velmi dobře je to dnes vidět v environmentální oblasti. Většinu sporů o životní prostředí lze chápat jako otázku toho, co má být vzato v úvahu při rozhodování a jednání a co naopak může zůstat vně rozhodnutí. Neoklasičtí ekonomové o takové situaci přemýšlejí v termínech externalit: jestliže se objevila nová informace o vlivu určitého jednání (např. o toxicitě určitých chemických látek), je třeba změnit podmínky kalkulace ekonomických aktérů o tom, co je pro mě výhodné (např. tedy uvalit sankce za znečištění tak, aby se tovně vyplatilo pořídit si čističku odpadních vod). **Toto pojetí se snaží otázku externalit udržet jako otázku konkrétních a spíše výjimečných případů a jako otázku přesných, kvantifikovaných informací, které zakládají přesná opatření, jejichž důsledky lze také kvantifikovat. Hranice mezi tím, co se počítá a co ne, není v tomto případě politická, ale spíše technická, expertní: je situována právě tam, kde je celkový užitek aktérů nejvyšší. Tento užitek je tu měřen – stejně jako v případě jiných neoklasických ekonomických úkonů – z jakési božské, univerzální perspektivy. Kvalita je jen jedna a té může proto být jen více nebo méně.**

Řada ekologických organizací a aktivistů však toto rámování překračuje. Prolamují totiž ve svých požadavcích a akcích **ony dvě meze, které charakterizují ekonomické myšlení o externalitách: vnášejí do hry nekvan-tifikovatelné kvality a věci, které nejsou jednoduše (účetně) převoditelné, a odhalují politický charakter mnohonásobné hranice mezi tím, co se bere v úvahu a co ne, v našich každodenních životech. Aktualizují politiku toho, co bereme a nebereme v úvahu, když jíme, cestujeme, nakupujeme. Otázku externalit, vnějšku, rozšiřují z výjimky na obecné tázání, které se týká prakticky jakéhokoli jednání. Ukazují, že hranice mezi tím, co bereme a nebereme v úvahu, existují a jsou pohyblivé v případě jakékoli lidské aktivity. Odkrývají a zpochybňují politiku sedimentovanou v našich každodenních činnostech, samozřejmostech a chtějí tyto hranice znovu politizovat, vystavit je v současné nové společenské a planetární situaci přehodnocení. Někdy jsou proto označováni za (eko)teroristy. Pokud v nás vyvolávají hrůzu, jde jen o známku toho, že jsme se propadli do krajního civilizačního autismu. Ti, kdo odmítají otevřeně vyjednávat, jsou naopak především ti, kdo nás staví před „holá“ kvantifikovaná fakta.**

PRINCIP PRŮBĚŽNÉ OPATRNOSTI

Ekonomické pojetí organizace a řízení společnosti počítá s přesnými a kvantifikovatelnými informacemi. Počítá s tím, že se takové informace šíří tělem společnosti a pokud ne jako jednotlivci, tak jako kolektiv **víme a na základě vědění jednáme.** Takový byl **étos modernity**, který ekonomii vynesl do role privilegované sociální vědy a organizační logiky společnosti. Bushovská éra neolibérálních konzervativců představovala skvělý test této hypotézy. Spojené státy jednaly s maximálním přesvědčením, že ví a mají věci pod kontrolou, a skutečnost – irácká, klimatická nebo finanční – jim houževnatě vzdorovala. Myslím, že tomuto selhání je třeba připsat zásadnější význam, než jen zbloudění jedné americké administrativy. **Události posledních let – klimatická změna, kontaminace prostředí geneticky modifikovanými organismy nebo dynamika finančních trhů – ukazují, že nikdy úplně nevíme.** Žádnou akci a žádnou technologii nikdy zcela nekontrolujeme. Každá nás vždy nakonec překvapí, i když jí to – tak jako technologiím založeným na spalování fosilních paliv – trvá skoro století.

Potřeba řešit situace v podmínkách nedostatku vědění se promítá do formulace principu předběžné opatrnosti (*precautionary principle*), který je dnes součástí legislativy EU i členských států. Dokument *Státní politika životního prostředí ČR 2004–2010* o tomto principu mluví následovně:

„Účinná politika životního prostředí musí být postavena na vědeckých poznatcích, avšak všude, kde tyto poznatky chybí nebo jsou zatíženy vysokou nejistotou, musí být uplatněn princip předběžné opatrnosti.“ (Ministerstvo životního prostředí 2004: 9)

Dokument Evropské komise k témuž říká, že „rozhodnutí přijmout opatření bez toho, že bychom čekali, dokud nebudou k dispozici všechny nutné vědecké poznatky, je jasně založeno na předběžné opatrnosti“ (European Commission 2000: 8). Princip předběžné opatrnosti „pokrývá ty specifické situace, kde je vědecká evidence nedostatečná, neprůkazná nebo nejistá a indikace získané prostřednictvím předběžného objektivního vědeckého hodnocení zavádají opodstatněné důvody k obavám, že potenciálně nebezpečné důsledky pro životní prostředí, zdraví lidí, zvířat či rostlin mohou být v rozporu se zvolenou úrovní ochrany“ (European Commission 2004: 10). Tyto formulace v sobě skrývají několik sdílených předpokladů. Předně je zde epistemicky relevantní vědění ztotožněno s vědeckými poznatky a tyto poznatky jsou zároveň za normálních okolností považovány za jisté – princip předběžné opatrnosti řeší zvláštní případ jejich absence či nejistoty. Pokud toto platí, potom můžeme nedostatek vědění pojímat jako výjimečnou spíše než běžnou situaci. Teď nevíme, ale brzy vědět budeme. Něco málo nevíme jistě, ale jinak víme skoro všechno. Princip předběžné opatrnosti v tomto pojetí je dobře slučitelný s ekonomickým pojetím v jádru jisté a kvantifikovatelné skutečnosti.

Formulace principu implikuje pojetí vědy jako výlučné a nepodmíněné epistemické aktivity, která vytváří jisté vědění o skutečnosti. Toto pojetí je však chybné. Dnes více než kdykoli předtím je totiž věda silně propletena s určitými ekonomickými zájmy a politickými vizemi. Převládající část světové vědy se dnes financuje kvůli proměně světa a vytváření nových, velmi často patentovatelných a obchodovatelných technologií, nikoli primárně kvůli poznání. I když může poznávání nadále představovat důležitou motivaci pro jednotlivé badatele, věda jako společenská instituce je

dnes funkčním článkem kapitalistické výroby. Zajímavé přitom je, že se ve vztahu k vědě jako ekonomický aktér nechovají jen soukromé společnosti, ale také státy: i ty počítají výlučně náklady v poměru k výnosům v počtu příspěvků globální/anglofonní vědě v impaktovaných časopisech, odborných knih a technologických výstupů (patenty, prototypy, plemena). Jak přitom napovídá v úvodu citované motto reformy vědy a výzkumu („Věda dělá z peněz znalosti, inovace dělají ze znalostí peníze“), výsledky v podobě znalostí jsou přitom pojímány v podstatě jako meziproduct či podhoubí pro vznik aplikací. Věda je tak podrobena stejným neoliberálním politikám, které přímo nebo zprostředkovaně pomáhá legitimizovat v případě jiných oblastí, kdy dodává údajně nezpochybnitelnou expertízu či kvantitativní indikátory. Jak ale může věda poskytovat nestranný základ politickému rozhodování, když ji samu určítá politika předchází a vymezuje pole její působnosti?

Celou konstrukci podlamuje ještě další skutečnost. Přesné a jisté vědění, které privilegovala moderní věda a společnost, vytvářejí především laboratorní vědy. Laboratoř ovšem není zmenšením světa, ale je jeho reprezentací s ohledem na jeho vybrané aspekty. Laboratoř je prostředí s nízkou komplexitou a vysokou mírou kontroly nad jednáním všech zúčastněných aktérů. Ztráta komplexity je daň za relativně vysokou přesnost, jistotu a opakovatelnost. V laboratoři se ovšem nejen studuje svět, ale stále častěji vytvářejí nové technologické objekty (GMO, nanočástice atd.), které jsou vysílány zpět do světa. Pro studium toho, co se s těmito objekty děje v komplexním prostředí, potřebujeme *field sciences*, ekologii, oceánologii, ale také sociální vědy, které mohou studovat jejich interference v sociálním světě. A potřebujeme nejen vědecké poznatky, ale vědění uživatelů, pacientů, obyvatel určitého místa. Ani poznání „měkkých“ věd ani laická vědění nebudou nikdy přesná, jistá, plně kvantifikovatelná jako vědění laboratorní. Budou ale zakořeněná ve zkušenosti komplexního světa a budou mít tento druh relevance. Takový typ vědění musíme jako společnost ocenit a vzít v úvahu.

Jak ukazuje v nedávno vydané knize *Doubt is Their Product: How Industry's Assault on Science Threatens Your Health* David Michaels, mantru „jistých poznatků“ jako základ pro rozhodování o regulaci využívají často průmysloví aktéři. Zpochybňují poznatky o zdravotní škodlivosti produktů (tabáku, azbestu), vytvářejí neurčitost a snaží se tak zamezit regulaci

výroby a prodeje nebo se zbavit vlastní zodpovědnosti za následky. Nejsou to ale jen oni. Velmi často se tak k vědeckým poznatkům vztahují ekologické nevládní organizace. Snaží se stavit nás před „čistá fakta“, aby se tak vyhnuly politické diskusi. I kdyby to byla ze strany nevládních organizací jen strategická volba podmíněná tím, že politickou diskusi by dnes v České republice ekologové a zelení v mnoha kauzách zřejmě prohráli, není to dlouhodobě účinná pozice. Jedna expertíza přebíjí v environmentálních sporech druhou, a ekologům přitom chybí to nejdůležitější, totiž politické zázemí jejich pozice, které by mobilizovalo veřejnost. Jeho dlouhodobé budování je klíčové.

Je-li nejisté věděné pravidlem spíše než výjimkou, nedává smysl mluvit o předběžné opatrnosti, která nás nabádá jednat obezřetně v (několika málo) případech, kdy si nejsme jisti důsledky – a zároveň nás tiše ujišťuje, že za normálních okolností víme a skutečnost plně kontrolujeme. Současné společnosti podle mě potřebují rozšířit předběžnou opatrnost na opatrnost průběžnou. Ta vychází ze zcela opačného epistemického náhledu: nikdy úplně nevíme, co děláme. Někdy to bude znamenat – v souladu s principem předběžné opatrnosti – zdržení se jednání, které by nás mohlo poškodit, jindy zásahy, o kterých nevíme, zda jsou potřebné a zcela nutné. V každém případě to ale znamená, že každou inovaci musí nejen předcházet, ale i doprovázet sledování jejího chování v otevřeném prostředí. Řada praktik, pozorování a dat tohoto druhu existuje – např. značení geneticky modifikovaných potravin, které potenciálně umožňuje sledovat jejich působení na lidské zdraví, nebo evropská politika REACH, která vynucuje regulaci již dlouho používaných chemických látek na základě nového zhodnocení jejich dopadů. Takovým praktikám je potřeba dát ústřední politický význam a zároveň také připustit, že vědecké poznání není výlučným a nezpochybnitelným epistemickým zdrojem pro rozhodování, a pěstovat citlivost k různorodým zkušenostem – nejen vědeckým, ale také občanským, uživatelským, obyvatelským – s působením inovací ve světě.

MATERIALIZOVANÁ KALKULACE

Kvantifikace jednoduše nezachycuje stav světa – ale spoluvytváří ho. Vytváří a zviditelňuje určité skutečnosti, jiné odsouvá. Tváří se jako jistá, ale vždycky je nejistá. Princip neurčitosti, rozvinutý v rámci kvantové mecha-

niky říká, že když měříme, vždy také zasahujeme, a že nikdy nelze vědět všechno. Je s podivem, že tento princip, formulovaný již na konci 20. let minulého století v nanejvýš autoritativní vědecké disciplíně, se tak málo projevil v obecném myšlení o vědě a jejím vztahu ke společnosti. Vědecká a ekonomická kvantifikace není přitom jako nástroj vládnutí nebezpečná proto, že je vždy dílčí a neurčitá a že zasahuje do skutečnosti, tomu není vyhnouti, ale proto, že se pro zastupitelskou politiku stala klíčovým a často výlučným nástrojem výpovědi o světě a jeho hodnocení. Proto je třeba ekonomickou a vědeckou kvantifikaci politizovat – navrátit ji do veřejného prostoru a do obce mezi jiná zobrazení světa a příběhy o společnosti.

Kvantifikace se dnes zpochybňuje a politizuje sama: finanční krize, neshody odborníků v environmentálních kauzách, nejistota předpovědi v klíčových jevech jako klimatická změna. Kvantifikace tady do značné míry ztrácí svoji schopnost nastolit shodu bez politického domlouvání. Nestačí však jen konstatovat pád moderního mýtu o vědě jako hledání univerzálního jazyka, popisu a porozumění světa, na které bude jednou možno převést všechny ostatní jazyky, popisy a porozumění – náboženství, kultury, literatury. Jde o to, dát těmto událostem ústřední politický smysl, propojit je a vyžadovat, aby se naše zkušenosti s nimi promítly do uspořádání politických a akademických institucí a do dlouhodobého rozhodování.

Politizace vědění však představuje pouze jednu cestu, jak klást odpor současné moci. Omezit se na ni by bylo ošidné. Jen část našeho jednání a působení moci je totiž „kryto“ věděním – nejen kvantifikovaných věděním, ale také jinými typy reprezentací, které mají garantovat určité jednání (právo, diagnóza, politický konsenzus). Moc skrytá za kalkulaci má svoji dvojnici v moci obnažené. Když se v této souvislosti vrátíme k samotné vědě, je důležité si všimnout, že zasahování do skutečnosti je zde nejen vedlejším efektem reprezentace (poznávání), ale stále častěji samotným cílem vědecké činnosti, jejímž vedlejším produktem (alespoň z perspektivy vědních politik) je poznání. Věda vytváří nové skutečnosti (bio- a nanotechnologie, chemické látky), spíše než by pouze zkoumala ty existující, a vědění, které vytváří, má v této souvislosti často povahu návodů, jak manipulovat skutečnost, spíše než vysvětlení.

Scott Lash mluví v obecné rovině o přechodu od epistemologického k ontologickému působení moci v současných společnostech (Lash 2007).

Moderní hegemonní moc působila podle Lashe prostřednictvím symbolické dominance: diskurzivních reprezentací a sociálních norem. Posthegemonní moc v současných společnostech působí přímo, silově. Legitimita skutečnosti pak již není zajišťována prostřednictvím univerzalistických sociálních institucí jako věda, právo, demokratická reprezentace, ale splývá s tím, co má legitimizovat. Legitimní je to, co existuje – co funguje, přežívá, vyplatí se, nikoli to, co je pravdivé nebo spravedlivé.

V této souvislosti je zajímavá i analýza sociologa A. Aneeshe v knize *Virtual Migration: The Programming of Globalisation*. Aneesh je empiričtější než Lash, proto nestaví současné formy moci do ostrého protikladu s moderními, ale mluví spíše o vnoření se nového schématu vlády, které se připojuje k existujícím. **Byrokracie** (Weber), vládnoucí prostřednictvím vymáhání obecných pravidel, a **panoptikon** (Foucault), vládnoucí pomocí dohlížení, představují **dvě formy moci v moderních společnostech**, k nimž se **dnes připojuje vláda prostřednictvím kódu, algokracie**. Toto třetí schéma je podle Aneeshe **vtčleno do prostředí**, ve kterém se pohybujeme a jednáme. Materiální a digitální **prostředí je tvarováno tak, že určité jednání nedovoluje a určité naopak vynucuje**. Např. copyright se vepíše přímo do technologie, která zamezuje kopírování; **nabídka obchodů** nebo **infrastruktura veřejné dopravy dovozuje pouze určitý typ spotřeby a pohybu**.

Byrokratická, panoptikální a algokratická moc **ovšem nejčastěji koexistují**. Vezměme si jako příklad kontrolu **geneticky modifikovaných plodin** v zemědělství. **Zemědělci** pěstující tyto plodiny si **nesmějí schovávat osivo** do dalšího roku, ale musejí každý rok kupovat nové a vždy znovu tak platit za **patent**, kterým je **GM plodina chráněna**. Toto **pravidlo vymáhají** biotechnologické **korporace třemi způsoby**. Za **prvé** ho, **byrokratickým** postupem, učiní **součástí** kupní licenční smlouvy při nákupu osiva, jejíž překročení pak mohou žalovat. Za **druhé** zaměstnávají tzv. **genetické detektivy**, kteří objíždějí Spojené státy a odebírají vzorky z polí s konvenčními plodinami, aby zjistili přítomnost geneticky modifikovaného materiálu. Toto je **princip moci panoptikální**, kdy zemědělci mohou být kdykoli zkontrolováni, na svém pozemku a bez vlastního vědomí, stejně jako vězeň v panoptikonu nikdy neví, kdy se na něj někdo dívá. **Prostředky kontroly** mohou ale vstoupit ještě do další vrstvy skutečnosti, do **samotného genetického kódu** rostliny. V tomto **třetím** případě se uplatňuje **algokratická moc**. Ve Spojených státech existuje dnes několik patentů na tzv. *termina-*

tor gene, který by zamezil biologické reprodukci rostliny v další generaci. Tato technologie nebyla doposud komerčně uplatněna jen díky velkému odporu motivovanému obavami z absolutní ztráty nezávislosti zemědělců a z úniku genu do prostředí, kde by mohl způsobit sterilitu volně žijících rostlin. Tato technologie ale představuje pouze extrémní podobu mocenského působení, který se dnes uplatňuje v mnoha oblastech, kdy nestojíme před explicitní normou či věděním, které je možné zpochybnit, ale jsme nesení proudem digitálních a materiálních sil. Metafyzika kolabuje do fyziky (Lash 2007: 60).

Tento posun podle mě neznámá, jak se v úvodním eseji tohoto svazku domnívá Martin Škabraha, oslabení jazyka a komunikace či jejich druhotnou roli v sociálních procesech a mocenských vztazích. Jde spíše o to, že forma a role jazyka se proměňuje. Jazyk už neslouží primárně jako nástroj (politické, vědecké či právní) reprezentace skutečnosti, ale jako návod a prostředek k jednání. Biotechnologický výzkum je dnes podporován nikoli kvůli poznání, ale kvůli schopnosti zasahovat do něj, vytvářet nové biotechnologické skutečnosti. Jak ukazuje Ondřej Slačálek, politici dnes málo dbají na reprezentaci společnosti a zajišťování konsenzu a soustředí se na nepokryté prosazování svých politik. Infrastrukturní projekty se často budují jako černé stavby nebo alespoň s nejistým právním statutem: jejich fyzická existence předchází jejich legalitu – a tak ji zpětně vymáhá.

Co to znamená pro formy a možnosti kladení odporu v současných společnostech? Politizace vědění a rozmluvy je důležitá, sama o sobě je ale něčím, na co je neoliberální moc připravena. Výstižně to zachycují např. následující citace, kdy se před pořádáním biotechnologické konference v Chicagu v dubnu 2006 výkonný předseda konference a starosta města vyjádřili takto:

„Domnívám se, že někteří z nich budou ve městě třískat do bubnů a obličkat se jako mrkve a rajčata,“ řekl Greenwood. Starosta Daley, který kongres formálně uvítal v Chicagu, věří, že to je to nejhorší, co se stane. „Lidé mají právo demonstrovat. Nemají žádné právo porušovat zákon, žádné právo kohokoli zranit, žádné právo ničit majetek a mají právo na svůj názor. Ale my jsme si toho vědomi a budeme dobře připraveni,“ řekl Daley.“ (Parker 2006)

Protest ve formě diskurzivní oponentury může být naopak mocí využit k legitimizaci vlastních postupů. **Veřejné konzultace jsou často jen rafinovanější cesty, jak nakonec stejně prosadit plánovanou politiku.** V demokraciích máme dnes „právo na svůj názor“. Ale na nic jiného.

PŘÁVO JEDNAT

Odpor vůči neoliberální moci musí najít způsoby, jak názory, nesouhlasy a protesty překládat do algokratických intervencí, do přetváření materiální a digitální podoby světa. Je naivní počítat s tím, že toto udělá vláda, parlament či korporace. Ty se jen snaží najít způsoby, jak naše protesty a názory využít ve svém zájmu. Obamovo prezidentování bude zajímavým testem toho, jestli a jak to na nich lze vymoci průběžným tlakem a mobilizací ze strany veřejnosti. Jak ale ukazuje např. Linda Markowitz, „sociálně odpovědné“ investiční fondy, do kterých pouze uložíme peníze, s nimi naloží přesně tak jako fondy ostatní (Markowitz 2008). Pouze je obalí požadovanou rétorikou.

Účinný odpor předpokládá, že se staneme aktéry materiálního působení anebo mu budeme velmi blízko. Takové působení může mít řadu podob od narušování a ničení stávajících materiálně-digitálně-sociálních tvarů světa až po experimenty s vytvářením nových. Podrobně jsem v tomto směru studovala formy protestu proti zavádění **geneticky modifikovaných organismů** do evropského zemědělství (Stöckelová 2008). Vedle zpochybňování bezpečnosti GMO a **vytváření kontra-expertízy**, které se vázaly k otázce vědecké a politické reprezentace, byly klíčovými postupy odpůrců GMO **fyzické ničení v Evropě vysetých polí** (především ve Francii, Německu, Velké Británii, ale i jinde) a **spotřebitelský bojkot dovážených plodin**. Ten se přitom neomezuje jen na potraviny, které jsou značeny jako GM podle evropské legislativy. Organizace Greenpeace v mnoha zemích vytváří i vlastní seznamy potravin (a jejich výrobců a prodejců), které se podle evropské legislativy nezačínají, ale které obsahují suroviny ze zvířat krmených GM plodinami (maso, mléko). Vytváří tak novou infrastrukturu pro bojkot. Kampaň proti GMO sice jejich přítomnosti v Evropě zcela nezabránila, velmi ji ale omezila a proměnila podobu GMO, které zde dnes máme, oproti těm, které bychom tu měli, kdyby odpor od poloviny 90. let minulého století neexistoval (GMO značené, monitorované, lépe – i když ne dostatečně – posuzované).

Pozoruhodné experimenty se dnes dějí v oblasti **klimatické změny**. Ve Velké Británii existuje několik kolektivů jako Climate Camp (<http://climatecamp.org.uk>) nebo Plane Stupid (<http://www.planestupid.com>), které se různorodými akcemi **snaží ovlivnit a proměnit britskou klimatickou politiku**. Aktivisté Plane Stupid se např. snaží **přímými akcemi čelit rozhodnutí britské vlády o rozšiřování letišť**, které je podle nich v příkrém rozporu s naléhavostí současné situace i deklaracemi samotné britské vlády o razantním snížení emisí skleníkových plynů. **Pořádají kempy na letištích** nebo v jejich blízkosti, **narušují valné hromady leteckých společností**, apelují na politiky protestními akcemi. O tom, že je tato **forma odporu považována za účinné** narušení stávajícího pořádku svědčí to, že **mají údajně patřit mezi skupiny**, které **sleduje nově ustavená jednotka** pro boj s domácím terorismem Confidential Intelligence Unit (Lewis 2009; Monbiot 2009b). Jak si povšiml George Monbiot, v souvislosti s finanční krizí je dnes také zajímavé posílit a rozšířit projekt „místních měn“ či „místních systémů výměnných obchodů (LETS)“ (Monbiot 2009a). Ty jsou tvořeny kolektivy, jejichž členové si vyměňují služby a zboží a operují přitom s vlastní měnou. Ve světě dnes existuje kolem 2000 LETS a několik pokusů o jejich provozování už bylo uskutečněno i v České republice (viz Bartůšková 2007). Takové výměnné systémy doplňující národní a globální ekonomiky mohou posilovat naši nezávislost na těchto ekonomikách. Inspirace ale nemusí přicházet jen ze západu. Domnívám se, že **řada praktik, které charakterizovaly život v době komunismu – vlastní výpěstky, domácí šití, svépomocné stavění – může do repertoáru materiálního odporu proti neoliberální moci také patřit**. Jako celospolečenská praxe to tehdy byly strategie (dobrého) přežití, nikoli výraz politické opozice. Tyto **praktiky** můžeme dnes ale obnovit jako **nástroj politického odporu** proti dominantní politicko-ekonomické moci a posilování vlastní nezávislosti.

Tři věci se mi zdají důležité, pokud má být materiální odpor víc než malými bublinkami v moři, které rychle praskají, mizí nebo jsou pohlceny logikou neoliberální kalkulace. Za **prvé** musí jít o **globální akce**: na jednu stranu místně vázané a vykazatelné, zprostředkované relativně krátkými řetězci vztahů, na druhou stranu však provázané s odporem v jiných částech světa a relativně bezprostředními informacemi o tom, jak na jiných místech naším jednáním působíme. Internet a jiné vynořující se komunikační technologie otevírají pro taková propojení zcela nové možnosti.

Je ale důležité nenechat se strhnout do života online, žít a komunikovat i offline a pěstovat jejich propojení ve prospěch smyslu jednání.

Za druhé potřebujeme **rozvíjet nové způsoby, jak propojovat veřejné a soukromé**. Kolektivní a individuální řešení. Soukromá, ženská, reproduktivní sféra domácnosti byla historicky považována za nepolitickou oblast ve srovnání s veřejnou, mužskou, produktivní sférou obce a politiky. **Feministické hnutí** přišlo v 60. letech s náhledem, že „**soukromé je politické**“, ukázalo, jak je politická dominance umožněna a uskutečňována prostřednictvím zdánlivě přirozených nároků a rolí v rodině. Ženy pak začaly svádět politické boje o vlastní identitu a intimitu. Ve svých nejzajímavějších podobách se však feminizmu podařilo znovu tyto boje přeložit do veřejného jazyka, formulovat je jako otázku kolektivní, institucionální, veřejnou. Jako otázku politického režimu, který – nikoli jednotlivý vztah – vytlačuje na okraj určité zkušenosti, hodnoty a životní dráhy. Vyřešit tuto situaci jako osobní záležitost nalezením partnera ochotného k přerozdělení ustavených genderových rolí nestačí. Stejně tak dnes nestačí – pokud nám jde o obnovení politiky – najít si niku ekologického bytí, kde žijeme relativně nezávisle na okolním světě. Potřebujeme měnit své životy, identity a intimity ve vztahu k bytostem a věcem a zároveň tyto změny formulovat a žít jako ztělesnění kolektivního politického boje. Ani levicový filozof s dlouhou uhlíkovou stopou, ani ekologický zemědělec, který odmítá mluvit o kapitalismu, neřku-li o jeho konci.

Za třetí vyžaduje **odpor širokou sociální mobilizaci**. **Ta poskytuje** protestním intervencím, které jsou nelegální nebo na hraně zákona (jako ničení GM polí), **legimitu**, bez níž by aktéři odporu byli jednoduše odsouzeni a uvězněni. Zároveň je sociální mobilizace zcela klíčová pro to, aby se odpor aktualizoval na mnoha místech, rozptýleně. **Vládnoucí moc nemá žádné jednoznačné centrum** (ani fyzické ani institucionální). **Působí rozptýleně** prostřednictvím každého z nás – a tak musí působit i účinný odpor. Tato vize pěstování odporu a nezávislosti jde v jednom zásadním ohledu proti proudu vývoje moderních společností. Převrací tah ke stále rozsáhlejší a zprostředkovanější reprezentaci nás a našich záležitostí odborníky (na politiku, léčení, investování, inovování) a s tím související stále silnější dělbě práce (specializaci). **Abychom tento potenciál rozvinuli, musíme se jako společnost a jako jednotlivci vymanit z dvojí pasti neoliberalní**

rální moci: **workoholismu**, který nás okrádá o volný čas a volnou energii, a **zábavního průmyslu**, který je pohlcuje a neutralizuje jejich politický potenciál.

Změny ve všech třech zmíněných rozměrech **znamenají vynalézání nových podob společenské existence**, která překračuje jak klasické kolektivní identity (národ, stát), tak hyperindividualismus pozdní modernity. **Klíčovými místy této proměny se podle mě stanou domácnost, sousedství, širší lokalita**, k níž jsou vázány naše každodenní životy, **a zároveň planeta jako taková**. Kolik se toho můžeme v tomto směru naučit od „nemoderních“ kolektivit, nad nimiž jsme jako vyspělé západní společnosti často ohrnovali nos jako nad zaostalými či „nepřízřusobivými“ lůzry historie? Nejde přitom jen o to, jak tato místa **nově obývat jako občané, čili politicky**, ale jak je **nově obývat také jako spotřebitelé, výrobci a biologické bytosti, čili sociálně, ekonomicky a ekologicky**.

Řekla bych dokonce, že se **taková proměna musí týkat i naší ontologie**, toho, **co vůbec připouštíme jako skutečné**, existující, schopné života a působení ve světě. Jen taková proměna může připravit půdu pro vymanění se ze současného paradigmatu „růst“ vs. „deprese“ – deprese charakterizované vysokou nezaměstnaností, dalším zvyšováním nerovností, pádem toho ze střední třídy, co ještě nestačil zničit neoliberální režim, a válkou narůstajících rozměrů. **Paradigma růst vs. deprese** je dnes v mnoha ohledech velmi reálné, neboť v našich socio-ekonomických systémech jsme nejen psychologicky, ale také ekonomicky a sociálně v pasti růstu. Deprese je reálnou alternativou. Na druhou stranu je ale toto **paradigma i zcela falešné**, třeba proto, že i růst je dnes spojený s depresí v mnoha podobách – na kterých vydělává především farmaceuticko-medicínský průmysl. Jaké alternativy depresivnímu růstu se pokusíme uskutečnit?

Americký novinář Ron Suskin citoval v *New York Times* (17. 10. 2004) Bushova poradce, který jemu podobné reportéry označil za příslušníky „reality-based community“, jež podle něj věří, že řešení se rodí z kritického studia poznatelné skutečnosti.

„Takto už dnes svět opravdu nefunguje. My jsme dnes impérium a když jednáme, vytváříme svoji vlastní skutečnost. A zatímco vy tuto skutečnost studujete, my budeme znovu jednat vytvářejíce další, nové skutečnosti, které můžete také studovat, a takto se věci uspořádají. My jsme aktéry

historie [...] a vy, vy všichni, budete ponecháni pouhému studiu toho, co my děláme." (Suskind 2004)

Tento přístup vytváří falešnou dichotomii mezi jednáním a studiem (neboť studium je jedním ze způsobů vytváření skutečnosti), stejně jako přehánění novost současné situace. A především je třeba usvědčit tento přístup z chybné imperiální nadutosti, s níž odepisuje možnosti odporu a vytváření jiných skutečností těm, kteří nepřísluší k „impériu“. Nicméně to, že se moc a mechanismy ovládnutí týkají především vytváření, nikoli reprezentace skutečnosti, představuje klíčový vhled. Takové moci nelze čelit jednoduše moderními prostředky.

Slavoj Žižek napsal v souvislosti s první reakcí americké vlády na finanční krizi, že je potřeba více mluvit a přemýšlet, nikoli hned jednat (Žižek 2008). Já bych ten pohled trochu pootočila. Ty, kdo dnes bez rozmyslu a legitimity mění svět, musíme tlačit k tomu, aby více přemýšleli, diskutovali na veřejných fórech a zodpovídali se. Strategií našeho odporu musí být ale více, materiálně a různorodě jednat.

SPOČÍTEJ A PANUJ: DE/POLITIKA KALKULACE

2008. *Reforma systému výzkumu, vývoje a inovací v ČR*. Dostupné z: <http://www.vyzkum.cz/storage/att/987440D1EC4ABC82D726B0288FAFC465/III%20refor%20systemu%20VaVaI%20v%20CR.pdf> (19. 12. 2009).
- Aneesh, Aneesh. 2006. *Virtual Migration: The Programming of Globalisation*. Durham: Duke University Press.
- Bartůšková, Šárka. 2007. *LETS go? Lokální systémy výměnného obchodu a jejich přínos pro lokální komunity a jejich rozvoj v České republice*. Magisterská práce, katedra Sociální a kulturní ekologie FHS UK.
- European Commission. 2000. *Communication from the Commission on the precautionary principle*. Dostupné z: http://ec.europa.eu/dgs/health_consumer/library/pub/pub07_en.pdf (19. 12. 2009).
- Lash, Scott. 2007. „Power after Hegemony: Cultural Studies in Mutation?“ *Theory, Culture & Society* 24, č. 3, s. 55 – 78.
- Lewis, Jason. 2009. „Secret police unit set up to spy on British ‘domestic extremists’“. *Daily mail*, 7.2. Dostupné z: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1138755/Secret-police-unit-set-spy-British-domestic-extremists.html> (19. 12. 2009).
- Linda Markowitz. 2008. „Can Strategic Investing Transform the Corporation?“ *Critical Sociology* 34, č. 5, s. 681-707.
- Michaels, David. 2008. *Doubt is Their Product: How Industry's Assault on Science Threatens Your Health*. Oxford University Press.
- Ministerstvo životního prostředí ČR. 2004. *Státní politika životního prostředí ČR 2004–2010*. Dostupné z: [http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/MZPMSFHDHER2/\\$FILE/spzp_cz_2004.pdf](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/MZPMSFHDHER2/$FILE/spzp_cz_2004.pdf) (19. 12. 2009).
- Monbiot, George. 2009a. „If the state can't save us, we need a license to print our own money. It bypasses greedy banks. It recharges local economies. It's time to think seriously about an alternative currency.“ *Guardian*, 20. 1. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/jan/20/george-monbiot-recession-currencies> (19. 12. 2009).
- Monbiot, George. 2009b. „Meet the new Britain: just like the old one where green protesters are spied on.“ *Guardian*, 16.2. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/environment/georgemonbiot/2009/feb/13/george-monbiot-police-protestors> (19. 12. 2009).
- Parker, Mike. 2006. „Biotech Conference May Bring Protesters to Chicago: Conference Has Drawn Massive Opposition In Past Cities.“ *CBS2 News*, 7. 4. 2009.
- Power, Michael. 1997. *The Audit Society: Rituals of Verification*. Oxford University Press.
- Shore, Cris. 2008. „Audit culture and illiberal governance: Universities and the politics of accountability.“ *Anthropological Theory* 8, č. 3, s. 278–298.

- Shore, Cris – Susan Wright. 2000. „Coercive accountability: the rise of audit culture in high education.“ In: Strathern, Marilyn (ed.). *Audit cultures: Anthropological studies in accountability, ethics and the academy*. London and NY: Routledge, s. 57–89.
- Stöckelová, Tereza. 2008. *Biotechnologizace: Legitimita, materialita a možnosti odporu*. Praha: Sociologický ústav.
- Suskind, Ron. 2004. „Faith, Certainty and the Presidency of George W. Bush“. *New York Times*, 17. 10. 2004. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/2004/10/17/magazine/17BUSH.html> (19. 12. 2009).
- Žižek, Slavoj. 2008. „Don't Just Do Something, Talk“. *London Review of Books*, 10. 10. 2008. Dostupné z: <http://sites.google.com/site/radicalperspectivesontheccris/news/slavojzizekdontjustdosomethingtalk> (19. 12. 2009).

OD ESTETIZACE POLITIKY K POLITIZACI UMĚNÍ A ZPĚT. BLUDNÝ KRUH SOUČASNÉHO „POLITICKÉHO UMĚNÍ“

- Adorno, Theodor Wiesengrund. 1997. *Estetická teorie*. Přel. Dušan Prokop, Praha: Panglos.
- Adorno, Theodor Wiesengrund. 2003. „Letter to Benjamin.“ Přel. Harry Zohn. In: Harrison, Charles – Wood, Paul (eds.). *Art in Theory 1900–2000. An Anthology of Changing Ideas*. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell Publishing.
- Benjamin, Walter. 1998. „Autor jako producent.“ In: *Agesilaus Santander*. Přel. Jiří Brynda, Praha: Herrmann & synové.
- Benjamin, Walter. 1979. „Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti.“ In: *Dílo a jeho zdroj*. Přeložila Věra Saudková, Praha: Odeon, s. 17–47. (novější vydání in: *Literárněvědné studie*. Přel. Martin Ritter, Praha: OIKOYMENH, s. 299–326 – pozn. red.)
- Bishop, Claire. 2007. „Řízení reality. Spolupráce a participace v současném umění.“ In: *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, roč. 1, 2007, č. 1–2, s. 8–36.
- Bourriaud, Nicolas. 2002. *Relational Aesthetics*. Les presses du réel, Dijon.
- Danto, Arthur C. 1964. „The Artworld.“ In: *The Journal of Philosophy* 61, 1964, č. 19, s. 571–584.
- Dickie, George. 2008. „Co je umění? Institucionální analýza.“ *Aluze* 2008, roč. 11, č. 2, s. 84–85. Dostupné z: http://aluze.cz/2008_02/09_studie_dickie.pdf (15. 12. 2009).
- Griffin, Tim. 2004. „The Art of Politics.“ In: *Artforum International*, roč. 43, září 2004, č. 1, s. 205.
- Kester, Grant. 2007. „Konverzační kusy. Úloha dialogu v sociálně angažovaném umění.“ In: *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny* 2007, č. 1–2, s. 82–97.